

A LEGÚJABB MAGYAR LÍRÁRÓL

BORI IMRE

IV.

A költészet elementáris erejében való hit, az önfelfedezés mágikus pillanatának az ihlete, a világban széttekintő szem friss csodálkozása jellemzi Tandori Dezsőt, kinek költészetében mind határozottabban kirajzolódó magatartását az „első költő” képzetével jelezhettük talán a legpontosabban. Tandori Dezső, egészen fiatalon, s annyira, hogy még kötete sem jelent meg eddig, költői mentalitásában, a világról alkotott képzetek vonatkozásában a magyar költészetnek egy szokatlanabb csapásán indult el, s kezdőként is az eredetiség revelációját tudta megszólaltatni, bár nyilvánvaló az is, hogy nem indult hagyományok és örökség nélkül, hiszen olyan mesterek útmutatásaival élt, mint József Attila és Weöres Sándor, példázva, hogy a modern magyar költészet termékenyítő forrásai merre is buzognak. Az ifjú és hódításaira készülő Tandori Dezső ugyanis, versei tanúsága szerint, nem elégszik meg a „másoló” és a „rímelő” szerepével, hanem nagyobb ambíciók és igények fűtik, s következképpen a világgal szembeni aktív viszonya sem korlátozódik csupán arra, mit érzékei birtokolnak belőle. Szinte első költői megszólalása is az értelmezési és kutatási szándékok jegyében történt.

De nem filozófus a szó mai értelmében, hanem úgy próbál bölcselkedni, ahogy egykoron, a klasszikus időkben a görögök csinálták, kiknek tudatában a költészet és a kozmogónia még nem vált szét, hanem a legközvetlenebbül is együtt létezett, s bizonyos mértékben a vers a filozófiának is anyanyelve és műnyelve is volt — tehát a gondolkodás is *költői gondolkodás* volt, amelyben mind a költői, mind pedig a filozófia fogalma egyenrangúan szerepet kapott. S bár éppen ennek alapján Tandori Dezső költői-filozófiai megszólalásai alkati szempontból Weöres Sándorhoz közelítik, s távolabb mutatják attól a típustól, amelyet szemünkben József Attila bölcselkedő temperamentuma testesít meg, mégis az ő szavaival jelezhettük Tandori Dezső megszólalásának az újdonságát. „Mint első ember a lapályon”, a világon, ki szembenézni kényszerül létezése kínzó és egyben csodálatos kérdéseivel, s megrettent ámulattal veszi tudomásul felfedezéseit. Tandori Dezső az ártatlanságnak egy ilyen

dialektikájával szemlélődik, s mentalitása elsőrendű jegyei közé, nem véletlenül, az a természetesség sorolható, amellyel annyi költészet ellenében is, mit csak a XX. századi magyar irodalom teremtett meg, az „első költő” szerepét vállalta, ki csak a kozmoszt tudja a háta mögött, s olyan világban teszi felfedezéseit, amely még szűz föld, s úgy érzi, neki kell minden tárgyat és dolgot megneveznie, s mindennek megtalálni és megjelölni helyét. Tandori Dezső ifjúi lírája tehát nem annyira a felfedezésen inszisztál, s nem azt hirdeti, hogy költönni annyi, mint felfedezni és megismerni, de mindenekfelett azt, hogy a költészet szemében a meghatározás erejével bír, s ennek következtében egészen nyilvánvaló költészetének az a törekvése is, hogy a világot, a világ dolgait és jelenségeit mindenekfelett magára vonatkozóan definiálja a maga számára, s így vegye birtokába. Egy korai, 1961-es versét idézzük tehát, abból a sorozatból, amely nem véletlenül József Attila *Eszmélet* című ciklusára emlékeztet:

EGYMÁS

Megkondítod magad, mint egy teret,
melyben eltávolodhatom.
Látatlanul hagyom,
hogy körülvégy, és az legyenek, ahol
vagyok. Háttal megyek, csak az kerül
előm, amit már elhagyok.

vagy:

Volt-e? nem volt? így vett körül.
Nem-léte ez már, hogy belül
kerülhetett azon, ami
számomra v a n.
És én most már akárhogyan, de
megtarthatom rajta magam.

Költészeti következményei ennek a definícióra törő hajlamnak Tandori Dezsőnél természetesen nemcsak a leírás formáinak a hiányaihoz, s szenzualizmusa jellegének megváltoztatásához vezettek, hanem előtérbe helyezték az epigrammatikus tendenciákat is, s mi több, a fragmentumnak a szeretetét — lényegre és csak a lényegesre törő akarátának jeleként. Nem véletlenül alakult ki az elmúlt években verseinek egy epigrammatikus sorozata, a költői redukciók révén, s bár 1959—1960-ból idézhetünk hosszabb s a modern költői érzékenység körében is megálló verseket, mint amilyen a *Kerítés* vagy a *The heart of the matter* (*Hid*, 1967. 2—3.), s ilyen erővel bíró részletekben gyönyörködhetünk, mint amilyenek a *Kerítés* következő szakaszai is:

Állok. S lassan önkívületté
válk bennem a kopogás,
ahogy a szél rugdossa fent
a hold behorpadt konzervdobozát,
pattogzik a hólyagos ég,
mint festék a csónak oldalán.

De legbelül csak némaság.
Hogy csoportba verődnek,
mint dermedt hangzatok,
körülfállnak a fák,
némán fúrják a levegőt,
a rezzenetlen égi iszapot...

— kedve azonban az ilyen, képekkel zsúfoltabb versekben is a bölcselkedő-definiáló részleteknél lobban nagyobbat, hiszen az „egyetlent” keresi, ahogy a vers angol címe is mondja, a „dolgok lényegét”:

És még vigyázz:

ami marad, az — e g y e t l e n legyen
s így már kicsit Te légy. Egy rohanás, mely
annyira nem enyém, hogy megelőzhet,
bevár, felfog és megállít magába —
ék szorul így a fába...

Célrátörése konok kitartásával hagyja el, verseiből a fölöslegesnek ítélt részleteket — a világ felszínét, s átlátva rajta, bordázatán akarja pihentetni tekintetét, értelmét kutatja, mintha csak annak a József Attila-i gondolatnak akarna érvényt szerezni, hogy a „vers logika, de nem tudomány”, s nemegyszer a „logika” kedvéért a puritanizmus szikadtabb formáit is vállalja a „költőiség” ellenében is, a logikai műveletből szándékozván kicsalni a poézis szikrázó tüzét, a megfogalmazásra, a logika észjárására bízva, hogy a jól bevált költői effektusokat háttérbe szorítva, az „ész dalával” bájoljanak. Nemegyszer tehát a gondolat mechanizmusa az, mi Tandori Dezsónél megmutatkozik:

Annak, mi fogy belőlem, a
helye mind kivehetőbben az
enyém lesz. Most már élhetek, amíg ez
nem jelent újra *valamit*, míg
épp semmi nem lesz, ami ezt ma
akarhatta, nem akarhatta.

S még az ilyen gondolati folyamatot megmutató, leíró verset is sokallni tudja, s már-már a némaságig el mer menni, tehát az epigrammatikus törekvéseket is túl tudja haladni. Íme, lépcsőfokai:

Rések, miket a nyár ütött,
hullnak ágaikról az ürbe.
Színhelye vagy csupán egy változásnak.
Ha jelenléte vagy — megölne.

Szólaltassunk meg egy kétsorosát is:

Habok üres mederben
kapkodják csontjaid.
(Füredés)

S már a némaság határán, de még kétsoros versben szólón:

Edényekből magányos fuvola
Egyszál reggel

(*Edényekből...*)

Végül pedig az „egy mondat vers”:

Tévedhetetlenek velünk.

Sajátos töredékek ezek a Tandori-versek, mert az egésznek a képzetét revelálják, és nem tollban maradt gondolatoknak az emlékei, melyek nem a megakadáson, a ki nem teljesedésen inszisztálnak, mint a költők életművében rendszerint fellelhető versforgácsok, s nem is pusztán vázlatértékűek: Tandori bennük következetesen végigjárt egy lehetőséget, amelynek költészetében felfedezte jelenlétét, s annak kellett kiderülnie, hogy ez az epigrammatikus formákban megszólaló gondolatiság az elnémulás határáig is elviheti, és a szó-lás a maga ellentétébe csaphat át, ami, fiatal és kezdő költőről lévén szó, nyilvánvalóan a költő tragédiáját is jelentheti, mert költői léte elpusztításához vezethet.

A lényegre törő költő ellentmondásai közül való ez a jelenség. Mert Tandori költőiségének egyik fő ismérve éppen a lényegkeresés, ami természetesen nem ősök kutatásával azonos, hanem a jelen koordinátáinak kutatását jelzi, s következésképpen nem az élet és halál relációiban gondolkodik, hanem a jelenlét izgatja és foglalkoztatja, a van-nak a dimenzió- és természetrajza köti le mindenekelőtt a figyelmét, a gondolati szférákban mozogva szüntelenül, a kérdező-megállapító magatartás ihletében. Egyik 1964-ben írott kétsorosában fedezhetjük fel eddig legmaradéktalanabb definícióját költői indítékainak:

lebbentenénk, mid takarhatnád?
lebbentenénk, mind takarhatnád?

(„... és megnyitja a könyvet” P. J.)

Mert ez a „fellebbenteni” a jelenlét vonásait takaró fátylakat, lemez-teleníteni a létezés adott formáit, nyilvánvaló szándéka Tandori De-zsó költőiségének, s jellemző módon ismét csak a költőiségnek és a meghatározni akaró törekvéseknek szoros összefüggéseire utalha-tunk, hiszen az élet szövevényének mélyében akar világítani ez a költészet, s nem a természeti formák izgatják, hanem a létezés alak-zatai — és bátran leírhatjuk: dialektikája, amelyet azonban közelről sem foglalkoztat intenzíven az „igen” és a „nem”, az „élet” és a „halál” formavilága, de töprengő vizsgálódásai meg-megállnak az olyan kérdésnél, mint a „nincs, hol hagyd magad”, s eltűnődik a jelensé-gen, mit „túlvilági packázásnak” nevez, mondván, hogy azt az ember magával úzi, s „nincs rá kín”; figyeli a „soha-jöttű suhanást”, mi az „érkezésébe hal”, látja a zajokat, amint a „hallásuk iszapjában” fuldo-kolnak, és differenciálni igyekszik a változásnak a „színhelyét” a „je-lenlététől”. Ebben a költészetben az ember a maga látványává ros-kad le, a tér „sebhelyé” válik, a létezés a veszélyes ismérveit kapja

meg az intellektus epigrammatikus villanásaiban, amelyeket aligha nevezhetünk ötletszerűeknek, hiszen, mint újabb versei bizonyítják, Tandori Dezsónél mind határozottabb formát ölt az eddig csak munkálkodó és hatásaiban érzékelhető szemlélet, s a létezés relativitásának gondolatában kristályosodik ki. Gondolati sémáját Ellen-tanulmány a Reincarnátus-hoz című versében leljük meg. Ha a Reincarnátusban azt olvashatjuk, hogy „Holtan emelnek mozdulataid viaszába; ó, kövületeddé-elevenedő...”, az ellen-vers ezt hirdeti:

Mozdulataidat
élve nem hagyd el.

Majd holtan emelnek ki egy
mozdulatodból.

Így jut el az 1958-ban megénekelte gondolattól, hogy:

És volt erőd, hogy mehtagadd
— mert így magától eleresztett —
fűz-életed s horgonyaid,
melyek földbe merevítettek;
mert minden kín oda húzódik
a gyökerekbe, ott gyűlik fel,
ott köti görceit, csomóit
szövétségesével, a földdel...

(Az elrepült bokor)

— a „gyökérkutató” epigrammáinak „eszméletét” és meghatározást egyaránt reveláló sorozatán át az Öt oltár-hely versciklusához, az első nagyobb lélegzetű összefoglaló kísérletéig, hogy lezárja és mintegy kikerekítse eddig meghódított költői tartományait — az epigrammatikus definíciók révén elért tömörítések, szófukar megállapítás versek révén felhalmozott intenzitásainak teljes erő kifejtésével együtt.

A „szíve-hagyott kegyelemben” járás állapota ez már, az eszmélkedés olyan csúcsai felé törőben, amikor már a „madárijesztője se semminek” állapota is felsejlik, s amikor egyfelől azt kényszerül kérdezni (a vizsgálódásoknak az elhallgatás felé mutató iránya mellett), hogy „egyre kevesebbet tudok magamról?...”, s megállapítani: „mintha napba kellene néznem, bármerre fordulok — egyetlen érézkel vett körül valami isten?” (Egyre...), másfelől pedig az „egyetlen egy gondolat” kilombosodását is megmutatja:

Már csak azt a jövő időt
kívánom, ami elmúlt.
Ne legyen több pillanatom,
ami előtte nem volt...

(Koan bel canto)

Ezeket a végleteket az Öt oltár-hely ciklusának versei egységes egészbe fogják össze, hiszen ez a dátum olvasható a versek alatt: 1960—1965. A fiatal magyar költészet „hérakleitoszi” pillanata ez a verscsozor, melynek alapvető mondanivalója is a Hérakleitosznál oly nagyon eleven dialektikája a pillanatnak, s relativitása minden létezőnek.

Minden pillanat más, és az ember sohasem azonos önmagával — olvasható ki a tanítás Tandori verseiből, ám költőnket nem az eredmény érdekli csupán, hanem a pillanat előtti állapot is, a „van”-nak, a jelenlétnek az őstörténete is, a még az azonosság állapota, mielőtt önnön tagadásává vált volna — de annak tudatában, hogy ez is csak láncszeme egy meg nem szűnő folyamatnak. Éppen ezért Tandorit nem az állandóság benyomása foglalkoztatja, nem érdekli költőileg semmi, mi a világ konstans elemei közül való. Ő a változás állandóságára esküszik, s nem a végtelen látványa döbbsenti meg, s nem az úri szemlék vonzzák, hanem a beláthatatlanság, abban a gondolkörben, amelyben Thomas Mann idő-élménye is fogant a József tetralógiát írva. A „múlt mély kútjának” látványa mellett Tandori kérdése ez: „és egy fát is ki nézne végig?”:

De már az önmagán keresztül-tárról ki tud?
Nincs egy hely, ahol ne egész valója verné át. Emberöltök
szemében mozdulatlan. És egy fát is, ki nézne végig?
Holtigszülés: előre megfagynak tőle a fogalmak...

A „magán elidőző” költő kínálja ezt a látványt, kinek szeme előtt a pillanat univerzuma tárulkozik ki, s mutatja a szüntelen létezésben a változásokat, hiszen Tandori költői világában „minden megszökőben” van, elválík önmagától és elhagyja magát — versenyben a léttel. „Egyhelyben távolabb” — írja le meghatározását valóság-élményének, s „léptekről” énekel, mik „az ön-távolodás visszhangjában” taposnak, s ebből a szempontból a megnevezés, a költői szó is a maga problematikusságával tüntet a versekben. Holott ő — miként eddigi költészete is ígéri — többre éhes, s messzebb akar jutni, oda, ahol a „való” már nemcsak változat, hanem a teljesség ígéretével kecsegtet.

A Tandori-versek tehát a költő „átvérző helyszíneiről” szólnak, „tér-ette körvonalatát” érzékelnek, s bennük „képekre szomjas tér” „issza a mozgást”, hirdetvén, hogy „nincs hely, hol hagyd magad”, s vágyakozva a teljesség felé, hogy „az lehessen, ahol *van*”, s ne „színhelye csupán egy változásnak”, miként a negyedik „oltár-hely” mottójában megfogalmazta. Ezzel kapcsolatban éppen itt sikerült eddig talán a legérvényesebb módon meghatároznia is költői világlátását, imígyen:

Mély s felszín egymás kapuja,
bújj-zöldág sehova sehonnan.
Én csak lépek ide-oda,
amíg örökkévalóm moccan...

ebből következően pedig immár a költészeti következményeket levonó módon mondhatja, a teljesség ösztönzéseinek engedelmeskedve:

Eltaszítva, mely a szigetre
bajnokot vitt, pörgött a sajka —
— én ezt a partot rúgtom el,
mert nincs szükségem másik partra.

Verseinek újabb sorozata, amelyet még olvashattunk, e gondolatok továbbszövéseiből született, s jelzi, hogy Tandori mind bátrabban s mind gazdagabb hangszerezésű versekben indul a felfedezett lehetőségek meghatározásai felé mind áttetszőbb fátylakat lebbeníteni fel, mind szubtilisebb koordináták irányába tájékozódik, egyben pedig a világ felé is:

El kell felejtennem
hogy nem vagyunk sehol
s legalább rólad azt kell
hinnem hogy itt vagy

és önbizalom nélkül
örülünk meg egy hasonlatosságnak,
akkor; mindegy, hogy *aztán* —
mindennek, ami bátorít,
ott mondták —
később se elevenedik meg...

(Személy)

S újból a két Tandori-i lehetőség: az epigrammatikus és a kifejtő szól a költeményekből, hirdetve, hogy költőnk nagy erénye a szüntelen rákérdezés, amely nem a meg nem elégedés, hanem a gondolatok nyomozásában a „meg nem állás” mozzanatát helyezi előtérbe, s költőiségének ihletésére mutat. „Némaság a hang helyett.” — mondja a Koan című verse első sora, s másodikban nyomban rá is kérdez az állításra: „De a némaság mi helyett?” Hasonlóképpen a Nyers című versében is felsorakoznak ezek a kérdések, de már maguk is megkérdőjelezetten, hűen költői temperamentumához:

Feladom azt a jogot,
hogy becsületesen
kérdzhessem: ha ő, meg ő, meg ő igen s nem —
— mért akkor én? vagy én is mért ne?
Tudnom kell, megbízhatatlan
szélrohamok ezek, valahányszor
azt hisszük. *Az volt igaz, hogy kifelé
nincs ajtó...*

Nyilván első ars poeticáját is a végsőkig fesztett megkérdőjelezettség versében, a Nyers címűben, tudta megfogalmazni, véglegessé téve, mi ihlette, a költői relativitást:

Felengedek
egy élő résnyit.
Valóban boldogok a praktikus együgyűek

mert szólni csak egy elmúlt állapotban lehet.

Így csak olyan, mintha tréfálkoznék:
„Mindent, de nem bármit.”
Eddig
nem kellett semmiféle megszorítás.
Igaz: semmihez...

Volt egy idő, mikor
velem is bárki
találkozhatott, akár minden nap,
mint a faluból kifelé menet a cigánnyal,
megkérdezhetette, hova mész, cigány —

Most már tudom,
ezeknek a dolgoknak vége.

A fiatal költőt alakulásának ezen a pontján hagyhatjuk ismét magára, hogy kérdőjeleit úzve folytassa költői nyomozását, s meghatározásai körébe a világ és a maga létezésének újabb csoportjait vonja be. Eddig, a kéziratosság fél-illegalitásában is már nagy utat tett meg, s ha van a legifjabb magyar költészetnek nemcsak biztató, de már eredményeket is felmutató egyénisége, Tandori Dezső az ilyen kevesek közé tartozik. Olyan intenzitással van jelen ebben a költészetben, amelyet nem lehet megkerülni, s máris elérte, hogy költészete önnön mértékévé vált, s „oly síp, mely csak saját hangjára szól” (Töredék Hamletnek), az övé. Az első kötetesek és még kötetet nem kapott magyar költők legfigyelemreméltóbb egyénisége. Arcéle határozott, költői világa szuverén, hangja egy pillanatra sem tévovázó. Nem „kezdő” költő, de olyan, ki lehetőségei ismeretében és teljes birtokában tud megszólalni. Éppen ezért nem kell a bizalmat sem előlegezni neki.

V.

Vasadi Péter és Szentjóby Tamás nevét föltétlenül meg kell jegyeznie annak, aki az ifjú s a legújabb magyar líra felett tart szemlét. Ha Horgas Béla és Orbán Ottó jelzi ennek a nemzedéknek első hullámát, Tandori, Vasadi és Szentjóby a másodikat — a költőinek abban a körében, amely idegenkedést mutat a vers leíró felfogásával szemben, és a kreációt mint költői alapelvet fogva el, a világ rejtettebb vonásait kutatja. Ezért kellett pl. lemondanunk egy Bella István vagy egy Sumonyi Zoltán verseinek vizsgálatáról is, pedig ezeket a köztudat máris ifjú költőknek fogadta el, kötetük jelent meg, s a legjobb úton haladnak az elismerés felé, ha konvenciók árán is, hiszen versviláguk autochton költőiségét megmutatni eddig nem tudták.

Vasadi Péter verse azonban a költőiség mágikus körébe ragadja az olvasót, s ami nyomban szemébe ötlük, az a biztos hangvétel, a szuverenitás, amely a vers-kreációból árad. Magába néző költő ő, kitől nem idegenek a gyöngédség hangjai sem, s olyan, ki a szív hangjait is meghallani kész. De ugyanakkor tiszta boltozatú, áttetsző az ég a feje felett, szereti a tiszta vonalzatot, a határozott körvonalakat, egyéniség, ki a vers grafikusművésze akar lenni. A magános emberről is csak így tud szólni:

szomorú vagy, mint a pont születése
hajlékony vagy, mint a feltámadás
köreid mégis eléri a partot
(*Magányos ember éneke*)

Derűsebb égtájak emléket őrzik versei, s még komorulatai mögött
is egy mediterrán atmoszféra sejlik fel:

ó, eső, eső, eső!
alélt kapuk lógnak forgóikon
ma nincs mit integetni
minden csepp tudja
hova fog esni

fénysújtottan állnak a fák
zöld tűzben ég el a fű
villám lobog a monoton
magasban...

(*Tamariszk esőben*)

S képekben örömet lelő költő is, ki különösen a víz-képzetekben
mozog otthonosan:

újra látom a várost az alkony
sötét kerítése mögött
halfej fényeire, mint lassú
iszap, lerakódik az est...

(*Víziváros*)

Mіндеzek azonban csupán jelzetek, egyelőre költőiségének rendszerét, öntörvényeit nem látjuk még. De olvasott versei egyértelműen már a *költőről* beszélnek, ki a fiatalok kórusában sem vész el, hangja nem fakul ki, még ha világlátásnak csupán fragmentumait mutatta is.

Szentjóby Tamás ugyancsak ezt a Vasadinál érzékelhető képletet jelzi — egy még lágyabb viszonyulás lenyomataként. Elsősorban a nyugodt melegség benyomása foglalkoztatja, s a formák is — a dolgok dallamaival egyenrangúan. A világ hangjaiból szőtt muzsika érdekli, ma a „boldog völgyben” csendül fel:

A sötétség kérgén
áttetszik még a gyenge táj
amint megtér lassan
a tisztátalan emlékek közé
Hangtalan bozótok
utolsó csipkéi alámerülnek
a boldog völgyekbe
hűvös ének esőzi odalent
az álmatlanok arcát...

(*Tornác*)

Idézetünk gondolatai a világhoz való viszonyulásnak olyan kvalitásait revelálják, amelyek mind egyértelműbben hirdetik, hogy az új magyar költőnemzedék, a hagyományos felfogással szemben is, tehát a klasszikus magyar költői vonatkozások ellenében, új csapásokon van már indulóban. A konvenciók kevésbé kötik tehát, s az érzések újraértékelésének oly szükséges munkáját is vállalni tudják.

(Folytatjuk)